

*Ларченко М. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

РОЗВИТОК СУДОВОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ СТАТИСТИКИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Анотація. Стаття присвячена аналізу розвитку судової та кримінальної статистики та стану злочинності в Російській Імперії у період з ХІХ – до початку ХХ століття за статистичними та науковими працями очевидців цих подій. Узагальнено основні показники злочинності, виявлено ключові тенденції.

Ключові слова: статистичні дослідження, статистика злочинів, окружні та мирові суди, узагальнені відомості.

Постановка проблеми. Науковий підхід передбачає ґрунтовне і всебічне кримінологічне дослідження злочинності з залученням інструментарію та досягнень інших галузей науки. В цьому контексті важливим є історичний досвід нашого народу, що відбиває його традиції та обумовлює сучасність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість кримінологів так чи інакше застосовували метод історичного дослідження в контексті аналізу статистичних даних про злочинність. Серед них варто згадати Антоняна Ю.М., Блувштейна Ю.Д., Долгову А.І., Закалюка А.П., Кудрявцева В.Н., Лунєєва В.В., Міньковського Г.М. А також авторів ряду останніх досліджень і публікацій: Гарасиміва Т.З., Головкіна Б.М., Гуміна О.М., Денисова С.Ф., Дрьоміна В.М. Серед дореволюційних досліджень статистики можна виділити Гарофало Р., Гернета М.Н., Дюркгейма Е., Кетле А., Коляанні Н., Тарда Г., Феррі Е. та інших.

Більшість дореволюційних досліджень спираються на конкретні історичні події, носять узагальнюючий характер та ґрунтовно досліджують соціальні умови саме в контексті їх впливу на злочинність. Практично відсутні серед робіт як радянського періоду так і сучасних в Україні системні дослідження статистики злочинності дореволюційного періоду ХІХ-початку ХХ століття. Однак саме цей період характеризується бурхливим соціально-економічним життям та одночасним розвитком кримінології та статистики. І саме в тогочасних документах можна знайти не викривлений радянською ідеологією погляд на злочинність.

Постановка завдання. У сучасний період розвитку науки ми так само маємо змогу узагальнити накопичений кримінологами матеріал та неупереджено підійти до його оцінки. Виявлені закономірності не зайвим буде підтвердити архівними матеріалами, що дозволяє поставити за мету даної статті з'ясування основних тенденцій дореволюційної злочинності на території Російської Імперії за статистичними даними.

Виклад основного матеріалу дослідження. ґрунтовне статистичне дослідження злочинності та наукове розкриття залежності між злочинністю та соціальним устроєм держави стало можливим лише з кінця двадцятих років ХІХ століття, коли почали збирати в певній системі ста-

тистичні відомості про рух злочинності спочатку у Франції, потім у Бельгії та в інших країнах.

У Царській Росії перші заходи щодо організації статистичної справи стають помітні ще з 1802 року, коли міністр внутрішніх справ В.П. Кочубей дав розпорядження губернаторам про збір відомостей. За 45 днів губернатори мали подати відомості про кількість населення, про податки, що вносить кожен суспільний стан, про хліб, про сільські магазини та харчування народу, фабрики і заводи, громадські будівлі. Вже у 1803 році було виділено 10 дворян для складення ними описів, які повинні були послугувати матеріалом до створення загальної статистики Російської імперії.

У такому стані перебувала статистична частина до 1810 року, коли її було приєднано до Міністерства поліції, де у 1811 році було організовано Статистичний Відділ. У 1811-1834 роках він кілька разів реорганізовувався, але самостійного значення (установи) не набув. У ці роки видавалися карти, атласи, таблиці, а також друковані видання. Однак про статистику злочинів чи правову статистику не йшлося. Зокрема, «Статистическое описание Российской Империи...» [1] є масштабною працею з п'яти частин, які вміщують найрізноманітніші відомості. Однак відомостей про злочинність до роботи не включено, хоча є свідчення про організацію роботи поліції.

Певною мірою, стан злочинності на початку ХІХ століття ілюструє наступна цитата: «Преступления в России не имѣют того характера варварства, который носятъ тѣже преступления вь другихъ земляхъ Европейскихъ. Развращеніе и своевольство еще не заразили нашего отечества. Смертоубійства рѣдки и между простымъ народомъ: самоубійства еще рѣже. Кража, поддѣльваніе Государственной монеты и другія тому подобныя преступления подвержены всей строгости закона, безъ всякаго возрѣнія на лице преступника. ... Манифестомъ отъ 1801 года, уничтожены навсегда Тайная Экспедиція и пытка вь России. Смертная казнь давно не извѣстна вь отѣчествѣ. Тѣлесныя наказанія, по нынѣ существующія, всѣмъ извѣстны. Дворянство за важныя преступления лишается своего званія, достоинствъ, чиновъ и имѣній, и ссылается вь отдаленныя страны Сибири. Вь России и самый преступникъ полезень Государству трудами, къ коимъ присуждается: естлижъ несчастіями вразумится, то возвращаетъ собою гражданина, что вь просвѣщеннѣйшихъ земляхъ Европы еще и по сіе время неизвѣстно» [2, с. 39].

20.12.1834 року було видано закон про організацію в губерніях Статистичних Комітетів (губернських), головою яких мав бути губернатор, а членами – начальники головних установ губернії та згодом ще й популярні особи міста. В поміч губернським мали бути організовані

на місцях повітові статистичні комітети, які мали штат кореспондентів-любителів. Всі згадані інституції затверджувались міністром. До їх обов'язків входило збирати та перевіряти статистичні відомості, приводити їх до певного ладу та складати на їх підставі докладні та точні описи стану губерній [3].

На території України в архівних матеріалах окремо виділено Відділ Чернігівського Статистичного Комітету, який був відкритий у 1835 році, а розпочав роботу у 1837 році. Саме в цьому році намічено було зібрати від власних кореспондентів відомості з опису губернії, потім кожен з членів комітету – губернатор, голова казенної палати, прокурор, директори освітніх закладів та представник від духовництва – мали подати статистичні відомості кожен зі свого відомства. Причому директори освітніх закладів – також про «господствующие нравы, обычаи, поверья и разные замечательные черты народа Черниговской губернии» [3].

У 1853 році було створено Центральний Статистичний Комітет, а в 1860 році – Статистичну раду, якій підпорядковувались губернські статистичні комітети, а їм у свою чергу місцеві органи, що спираються на сільську поліцію. В газетах 1899-1911 років докладно обговорюється Проект реорганізації імперської статистики. Генерал А.М. Золотарьов пропонує вилучити статистичні органи з відання Міністерства внутрішніх справ, реорганізувати земську статистику, збільшити бюджет новостворених органів [4]. Одна ця спроба провести реформу завершилась невдало.

Центральний Статистичний Комітет М.В.С. видавав різні друковані видання з 1863 року. Перший статистичний збірник, що вміщував інформацію про злочини вийшов у 1866 році під назвою «Статистический временник Российской Империи». Там наявні відомості по кримінальній статистиці, але досить розрізнені, через що не піддаються системному аналізу. Другим виданням такого роду був «Сборник сведений по Европейской России за 1882 год». Він включав крім іншого відомості про загальне число засуджених за злочини та проступки. В подальшому подібні збірники включали відомості про насильницькі та раптові смерті (1883, 1884-1885), про число арештантів (1884-1885, 1896), число підсудних, виправданих та звинувачуваних (1890, 1896).

Найбільш масштабним аналізом статистичних даних середини XIX століття є праця «Статистическое обозрение Российской Империи», яке склав В. де Ліврон. Видання вміщує розділ «уголовная статистика», де наводяться різного роду узагальнені відомості та їх аналіз за відокремлені періоди з 1827 по 1872 роки. Зокрема, з написаного про поширені злочини можна дізнатися, що в 1860-1867 роках перше місце за числом злочинів належить злодійській крадіжці та злодійському шахрайству, за якими слідує порушення уставів про казенні ліси, тобто в більшості випадків також крадіжкам, далі слідує бродяжництво; потім вельми видне місце належить злочинам проти честі. Всі інші роди злочинів менш значущі. Найбільше число звинувачуваних знаходились у віці від 25 до 30 років, неграмотні складали 70%, грамотні – 27%, а таких, які отримали вищу освіту – 3%. Наводиться також докладний аналіз залежності вчинення та характеру різних видів злочинів від статі. Зокрема, кількість засуджених жінок в 1872 році склала більше 9%, з них 74% звинувачувалися вперше, 20,5% – вдруге. Загалом,

на вік до 40 років, за свідченням автора, приходяться переважна частина злочинів підпалу, вбивства, святотатства та грабежу; на вік понад 40 років – смути, кровозмішення, підробка монет і асигнацій, державні злочини та згвалтування [5, с. 312-322].

З 1904 року Центральний Статистичний Комітет починає складати щорічні статистичні збірники та видавати їх під назвою «Ежегодник России» та «Статистический ежегодник России» (з 1911 року). Вони містять докладну судову статистику, що подається в розрізі окремих губерній (крім випусків 1904 та 1916 років) [6; 7].

Але найбільш пізнавальними документами з правової статистики є наступні: «Свод статистических сведений по делам уголовным ...» та «Свод статистических сведений о подсудимых, оправданных и осужденных ...» (з 1873 року видавався щорічно) [8]. Саме ці видання вміщують офіційну державну статистичну інформацію про злочини та осіб, що їх скоїли. Останній том «Сводов» вийшов у 1915 році та включав свідчення за 1912 рік. Матеріали за 1913 рік були зібрані, але не були опубліковані, тому державна судова статистика відображає стан справ на початок 2013 року.

Інформація щорічників з кримінальної та так званої «тюремної» статистики, видозмінюється з року в рік. Так в щорічниках 1914 та 1915 років, наявні відомості про: 1) розподіл підсудних, виправданих та засуджених окремими судами та судовими палатами по роду злочинів та часу і місцю вчинення злочинів; 2) розподіл засуджених за вироками окружних судів та судових палат за місцем судимості і віку, про неповнолітніх і за родом покарання; 3) розподіл підсудних виправданих та засуджених судово-мировими та утвореними за законом положенням 12 липня 1889 р. судово-адміністративними установами за родом злочинів та часом і місцем вчинення злочинів; 4) розподіл засуджених за вироками мирових суддів та судово-адміністративних установ за місцем судимості і віком, про неповнолітніх і роду покарання; 5) склад і рух населення місць позбавлення волі.

Більшість випусків містять розділ «Судові установи» або невиділену окремо інформацію, що стосується: 1) загальних відомостей про виправданих та засуджених за вироками окружних судів та судових палат; 2) розподіл засуджених мировими судами по губерніям та областям, а також родам покарання; 3) склад і рух населення в місцях позбавлення волі.

Рідше зустрічається інформація (у випусках в 1905 та 1910 роках) про: 1) вік, сімейний стан, освіту та законність народження засуджених загальними та мировими судами (окремо); 2) заняття засуджених загальними та мировими судами (окремо); 3) релігія і народність засуджених загальними та мировими судами (окремо); 4) час та місце скоєння злочинів засуджених загальними та мировими судами (окремо).

А у випуску 1905 року наявні відомості за 1903 рік, а саме: 1) про число арештантських місць в загальних камерах; 2) про число одиночних камер; 3) про середньодобове та про найбільше одноденне число арештантів; 4) про середньодобове число арештантів за категоріями; 5) про наявність арештантів на 1 січня 1904 р.; 6) про середньодобове число арештантів на одного наглядача; 7) санітарний стан місць позбавлення волі [7, с. 89-91].

Згадані вище «Своди статистических сведений ...» вміщують інформацію по розділах: 1) загальний опис діяльності судових місць; 2) відомості про стан діловодства в судових установах; 3) відомості про повний рух діловодства, по окремих родах злочинів, по округу кожного суду; 4) статистичні відомості про підсудних по окружним судам та судовим палатам; 5) статистичні відомості про підсудних у мирових суддів та в з'їздах.

Причому два останні пункти, у свою чергу, вміщують інформацію про: виправдувальні вироки, результати визнання пом'якшуючих вину обставин, родів покарань та інше; розподіл засуджених за родом злочину та місцем судимості, по роду злочинів та губерніям, за місцем судимості та губерніям; вік засуджених по злочинах; сімейний побут за злочинами; освіта за злочинами; заняття засуджених за злочинами; відношення до злочинності занять засуджених, у зв'язку з умовами статі, віку, сімейного побуту та освіти; релігія, засоби існування, законність народження засуджених, за злочинами; звання та місце народження засуджених за злочинами; народність, особливі прикмети та зізнання на суді за злочинами; час і місце скоєння за злочинами; ставлення засуджених до потерпілих від злочинів та співучасть у злочинах; відомості про засуджених за повторний злочин, що засуджені до кримінальних покарань (за злочинами), а також щодо тих, які засуджені до покарань виправних (за злочинами) [8].

Як бачимо, відомості відрізнявся неабиякою докладністю. Теж саме стосується і соціальних умов злочинності. Для прикладу можна навести структуру відомостей про поширення проституції, яка втім була легальною і тому на той час не вважалась фактором злочинності. Однак, на нашу думку, причини та умови, які призводять жінку до заняття проституцією, ті ж самі або подібні до тих, які штовхають її до злочину. Схожу думку висловлює Ч. Ломброзо в своєму творі «Жінка злочинниця або проститутка» [9, с. 303-523].

Так, XIII том «Статистики Российской Империи» під заголовком «Проституция по обследованию 1 августа 1889 года» має наступний зміст: 1) будинки терпимості та по-

бачень і загальне число проститутток; 2) розподіл будинків терпимості по платі з відвідувачів і за приміщення; 3) будинки терпимості за числом їх населення та за числом років їх існування; 4) господині місць терпимості та проститутки за їх віросповіданням, національністю, віком, сімейним станом, суспільним станом; 5) проститутки за навчальними закладами, де вони отримали освіту; 6) проститутки за економічним станом сімей, з яких вони походять; 7) проститутки за віком звернення до проституції, по тривалості заняття проституцією, за періодом їх дефлорації, за родом їх занять до звернення до проституції, за часом їх дефлорації, а також останнє: за чотирма головними національностями.

Принагідно варто відмітити, що по всій Імперії (за винятком Фінляндії) будинків терпимості на 1889 рік виявлено 1216, а проститутток в них 7840 осіб (тобто на один будинок у середньому не більше 6); число проститутток, які самостійно займалися цим промислом становило 9763; всього ж проститутток, що перебували під лікарняно-санітарним наглядом, 17603. 57,1% власниць будинків терпимості були православного віросповідання, 24,9% – єврейського. За віком власниць будинків: більшість (57%) – від 25 до 40 років, (57,5%) – одружених, (47,5%) – складала міщанки. Серед проститутток: більшість (67,9%) – православні, далі – (13,6%) католички. В етнографічному відношенні проститутки належали до 46 національностей. За віком: 69,9% проститутток були в віці до 25 років; за суспільним станом: 47,5% – селянки, 36,3% – міщанки, 83,7% – неодружених; 77,6% – не отримали ніякої освіти, 83,5% – за економічним становищем належали до бідних сімей, 30,8% – звернулись до заняття проституцією з 17 до 19 років [7, с. 25-25].

Деякі відомості про злочинність з щорічників та сводів узагальнені нами та внесені до таблиць [6; 8].

Так як окружні суди є основними в судовій системі розглядуваного періоду, кожна третя колонка табличних змінних (в Таблиці 1) відображає кількість осіб певного статусу (підсудних, виправданих, засуджених) в окружних судах та судових палатах на 100.000 населення Імперії відповідного року.

Таблиця 1.
Відомості про загальну кількість осіб, що судилися на початку XX століття

Роки	Кількість підсудних, що судилися:			Виправдано підсудних, що судилися:			Засуджено підсудних, що судилися:		
	Всього в О. с.	Всього в М. с.	В о. с. на 100.000	Всього в О. с.	Всього в М. с.	В о. с. на 100.000	Всього в О. с.	Всього в М. с.	В о. с. на 100.000
1902	81207	-	58,3	27588	-	19,8	53599	66303	38,5
1903	82113	-	57,9	28605	-	20,2	53469	66726	37,7
1904	79254	-	55,0	28069	-	19,5	49516	61873	34,3
1905	76472	-	52,1	28619	-	19,5	46843	54820	31,9
1906	92841	-	62,2	33116	-	22,2	59230	55035	39,7
1907	113962	-	75,0	40756	-	26,8	72898	71245	48,0
1908	131914	-	84,9	50514	-	32,5	81127	81478	52,2
1909	135008	-	84,3	52028	-	32,5	82837	92203	51,7
1910	142884	-	87,2	54327	-	33,2	88478	86247	54,0
1911	145490	281666	87,1	52509	198304	31,4	92981	83362	55,7
1912	150757	286267	88,1	56676	203450	33,1	94081	82817	55,0

Таблиця 2.

Загальна кількість засуджених в окружних та мирових судах разом на 100.000 населення Імперії

Роки	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Кількість засуджених	86,0	84,7	77,3	69,3	76,5	94,8	104,6	109,3	106,7	105,6	103,4

З Таблиць 1 і 2 ми бачимо, що з 1902 по 1905 роки кількість осіб, що були притягнуті до кримінальної відповідальності в окружних судах, як і кількість засуджених відчутно зменшується щороку. Однак, вже з 1906 року і до 1911 ми бачимо різке збільшення розглядуваних показників, яке цілком узгоджується з відомими історичними подіями. Ми бачимо також, що і в мирових судах та судово-адміністративних установах зберігається ця ж тенденція, оскільки вона об'єктивно відображена в Таблиці 2, яка вміщує зведені дані окружних та мирових судів. У 2012 році ми бачимо зменшення кількості підсудних та засуджених, що очевидно відкриває новий період відносного покращення, який має припинитись напередодні 1917 року.

Більшість відомостей Таблиці 1 стосується окружних судів та судових палат (О. с.), що діяли на підставі Статутів 20 листопада 1864 року, а також мирових судів та судово-адміністративних установ (М. с.), які були запроваджені в 1864 році. Вони створювались для розгляду дрібних кримінальних злочинів та були судами зі спрощеним судочинством. 12 липня 1889 року більшість мирових судів було ліквідовано (за винятком Петербурга, Москви та Одеси). Їх функції перейшли земським начальникам (в сільській місцевості) та міським суддям (в містах), що призначались урядом. 15 червня 1912 року мирові суди були відновлені, але не в усіх губерніях.

Крім цього існували також військово-окружні та тимчасові військові суди та полкові суди, про масштаби діяльності яких ми знаємо з «Военно-статистических ежегодников армии». Так, в 1910 році судилися 245 офіцерів (0,6%) з 39.600 їх списочного складу, з них 58 виправдано. З 1.144.834 осіб нижніх чинів армії судилось 34.135 (2,9%), з них за крадіжки – 5.464 особи. Виправдано – 4344 особи. У 1911 році судилися 317 (0,8%) офіцерів (з 40.440), 64 з них виправдано. З нижніх чинів під судом перебувало 34.330 (2,9%) з 1.182.453. З тих, що судилися, 5.602 – за крадіжки. Виправдано – 3.634 особи. Та в 1912 році судилися 397 (0,8%) офіцерів (з 48.615 осіб), з них 123 виправдано. З нижніх чинів 40.777 (3,2%) судилися (з 1.265.679), з них 5.914 – за крадіжку. Виправдано – 5.934 особи. Загалом більшість військових були засуджені за злочини та проступки по службі [10].

Висновок. Таким чином, нами проаналізований розвиток судової та кримінальної статистики та стан злочинності в Російській Імперії у період з XIX – до початку XX століття за статистичними та науковими працями очевидців цих подій. Узагальнено основні показники злочинності в табличній формі. Виявлено деякі тенденції дореволюційної злочинності в генезі основних показників злочинності.

Література:

1. Статистическое описание Российской Империи в нынѣшнем ея состояніи с предварительными понятіями о Статистикѣ и с общимъ обзорѣмъ Европы въ Статистическомъ видѣ, ... Е. Зябловскаго. Изданіе второе, исправленное и дополненное. Часть

- I, II. – Санктпетербург: В Морской Типографіи, 1815. – 214 с.; Часть III. – Санктпетербург: В Типографіи Правительствующаго Сената, 1815. – 401 с.; Часть IV і V. – Санктпетербург: В Типографіи Правительствующаго Сената, 1815. – 536 с.
2. Статистическія таблицы Всероссийской Имперіи, или физическое, политическое статистическое начертаніе Россіи, Съ XIX Столѣтія, изъ новѣйшихъ писателей извлеченное. – Москва: Въ Губернской Типографіи у А. Рѣшетникова, 1807. – 109 с.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. [Далі – ІРНБУВ]. – Граховецький Дмитро. Організація статистики на Лівобережжі в перш. пол. XIX ст. [Стаття] Ф. Х. Спр. № 17135. – 9 л.
4. ІРНБУВ. – Газетные вырезки по статистике 1899 – 1911 гг. Ф. 159. Спр. № 164. – 5 л.
5. Статистическое обозрѣніе Россійской Имперіи. Составил В. де Ливрон, Действительный член Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Изданіе Картографическаго заведенія А. Ильина. – С.-Петербург: Печатано в Типографіи Товарищества «Общественная польза», по мойке № 5, 1874. – 355 с.
6. Ежегодникъ Россіи (Статистическій ежегодникъ Россіи). 1904 – 1916. – С.-Петербург: Центральный Статистическій Комитетъ М.В.Д., 1905 – 1918г.
7. Юбилейный сборникъ Центрального Статистическаго Комитета. L 1863 (30/IV) 1913. – С.-Петербург: К.В.Д. Центральный Статистическій Комитетъ, 1913. – 330 с.
8. Сводъ статистическихъ свѣдѣній по дѣламъ уголовнымъ, производившимся въ 1875 году въ судебныхъ учрежденіяхъ, дѣйствующихъ на основаніи уставовъ 20 ноября 1864 г. Изданіе Министерства юстиціи. В трехъ частяхъ – С.-Петербург: Въ Типографіи правительствующаго сената, 1876. – 498 с.; Сводъ статистическихъ свѣдений о подсудимыхъ, оправданныхъ и осужденныхъ по приговорамъ общихъ судебныхъ местъ, судебно-мировыхъ установлений и учреждений, образованныхъ по законоположеніямъ 12 июля 1889 года ... – Петроград: Министерство юстиціи, 1873 – 1912.
9. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство; Женщина преступница и проститутка; Любовь у помешанных: Сборник / Ч. Ломброзо. [Пер. с ит.] – Минск: ООО «Попурри» – 576 с.
10. Военно-статистическій ежегодникъ арміи за 1910-1912 годъ. – С.-Петербург: Военная Типографія (въ зданіи Главнаго Штаба), 1911-1914 г.

Ларченко М. А. Развитие судебной и уголовной статистики в Российской Империи

Аннотация. Статья посвящена анализу развития судебной и уголовной статистики и состоянию преступности в Российской Империи в период с XIX – до начала XX века по статистическим и научным работам очевидцев этих событий. Обобщены основные показатели преступности, выявлены ключевые тенденции.

Ключевые слова: статистические исследования, статистика преступлений, окружные и мировые суды, обобщенные сведения.

Larchenko M. Development of judicial and criminal statistics in the Russian Empire

Summary. This article analyzes the development of the judicial and criminal statistics and crime of the Russian Empire in the period from XIX – the beginning of XX century on statistical and scientific works witnesses to these events. Summarizes the major crime figures, identified key trends.

Key words: statistical studies, crime statistics, county and magistrates' courts, the generalized information.